

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.069>
УДК 811.162.1:81-112:81.373.7

А. ПЕЛЯ, доктор габілітований, професор
Інститут мовознавства, Гуманістичний факультет,
Сілезький університет, Польща
вул. Університетська, 4, 40-007 Катовіце, Польща
E-mail: agnieszka.pielat@us.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-2115-7456>

ВЛАСНІ НАЗВИ, ПОВ'ЯЗАНІ З УКРАЇНОЮ, У ПОЛЬСЬКІЙ СУЧАСНІЙ ТА ІСТОРИЧНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті досліджено формальну та семантичну структуру вживаних та зниклих з активного вжитку польських фразеологізмів із назвами міст і місцевостей України й похідними від них. Проаналізовано фразеосполуки із хоронімами (*Ukraina — niedaleka Ukraina, Pobereże — jak na Pobereżu, Podole — Na Podolu pszenica bez kąkolu*) та ойконімами (*Berdyczów — pisz na Berdyczów, bogaty jak berdyczowski bankier; Poryck — mądry jak porycka szafa; Kolomyja — Anglik z Kolomyi*). З'ясовано самотніть цих фразеосполук, у яких задокументовано життя давніх часів та багатоміжкові польсько-українські мовні контакти.

Ключові слова: історія польської мови, сучасна польська мова, фразеологія, пареміологія, ономастика, польсько-українські мовні контакти.

Від 24 лютого 2022 року очі всього світу звернено до України¹, де точиться найкривавіша війна останніх років, яку розпочала Російська Федерація. Масмедії від дня агресії щоденно висвітлюють драматичний перебіг воєнних подій, повідомляючи про варварство та звірячу жорстокість агресора у ставленні до цивільного населення, а також про ситуацію в оточених

¹ Статтю підготовлено за планом наукового стажування авторки в Інституті української мови НАН України. Польський оригінал українською мовою переклала Є.А. Карпіловська.

Цитування: Пеля А. (2024). Власні назви, пов'язані з Україною, у польській сучасній та історичній фразеології. *Українська мова*, 2(90), 69–85. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.069>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

і обстрілюваних містах. У спеціальних репортажах журналістів постійно згадувано назви менших чи більших міст, що їх атакують російські загарбники, напр., *Бердянськ, Буча, Харків, Херсон, Чернігів, Гостомель, Ірпінь, Київ, Краматорськ, Львів, Луцьк, Маріуполь, Мелітополь, Миколаїв, Одеса, Полтава, Слов'янськ, Суми, Васильків, Запоріжжя*. Прикметно, що ці міста вже стали широко відомими внаслідок їх героїчної оборони — деякі з них визнано навіть містами-героями².

Пропонована стаття певною мірою торкається подій, що відбуваються за східним кордоном Польщі, оскільки в ній йдеться про українські топоніми, зокрема назви міст, які ввійшли до польської фразеології, проте деякі з них, можливо, уже перетворені на руїни. Адже не одна місцевість на території сучасної України зберігає пам'ять про народну культуру та історію поляків. Досить згадати тут хоч би про Кременець, у якому народився Юліуш Словацький або про закладене польським шляхетським родом у XVII ст. місто Станіслав, у назві якого увіковічено великого коронного гетьмана Станіслава «Реверу» Потоцького³.

У розвідці, що належить до кола досліджень із фразеології та ономастики, проаналізуємо власне фразеологізми та прислів'я і приповідки, які містять у своєму складі власні назви, пов'язані з Україною⁴. До аналізу залучено фразеосполуки із хоронімами, наприклад *Ukraina, Pobereże*, та ойконімами, наприклад *Kijów, Kołomyja* (сполуки з іншими типами власних назв у матеріалі дослідження поодинокі)⁵. Нас цікавлять не лише пропріальні іменники, а й утворені від них прикметники (напр., *Ukraina — ukraiński, Humań — humański*). Варто зазначити, що наявність таких лексичних одиниць у польській фразеології підтверджує насамперед історія (про це ще йтиметься далі) (Treder, 1988, s. 140). Мета наших роздумів —

² Український футбольний клуб «Шахтар» (Донецьк) у винятковий спосіб ушанував міста, які ведуть тяжкі бої з російським агресором. Спортсмени в зіграному на початку квітня 2022 р. благодійному тренувальному матчі з грецькою командою «Олімп'якос» виступили у спеціальних сорочках, на яких замість звичайних написаних прізвищ футболістів подано назви міст-героїв: *Маріуполь, Ірпінь, Буча, Гостомель, Харків, Волноваха, Чернігів, Херсон, Охтирка і Миколаїв*.

³ Станіслав Потоцький герба Пілава (1589—1667) — польський воєначальник і політик, якому сучасники дали прізвисько «Ревера», через те що він надуживав латинським висловом *ge vege* «насправді». За ініціативи його сина Анджея Потоцького закладено Станіслав — місто-фортецю стратегічного значення, що захищало кордони краю від набігів татар. У другій половині XX ст. Станіслав перейменовано на Івано-Франківськ (від імені та прізвища українського письменника Івана Франка).

⁴ Слова *Україна, український* уживано в сучасному значенні, навіть якщо вони дотичні до давньої історії: зрештою, така ж ситуація з назвами *Польща, польський* — ці позначення вживають стосовно прадавніх часів (Rieger, 2001, s. 576). Додамо, що ця стаття відсилає до наших інших текстів про фразеологізми з компонентом, пов'язаним з Україною (Piela, 2023a; 2023b).

⁵ У статті фразеологію розуміємо широко: вона охоплює як стійкі словосполуки (цілком або частково лексикалізовані), так і фразеологічні порівняння, а також прислів'я. Безумовно, прислів'я в межах фразеології мають різний статус. Деякі дослідники не уналежують паремії до фразеологізмів, позаяк вони становлять окремі і готові мінітексти (пор. Lewicki, Pajdzińska, 2001, s. 315, 324).

грунтовніший аналіз наявних у минулому словосполук, які є свідченням багатомовних історико-культурних зв'язків між Польщею та Україною. Окреслене завдання видається вартим уваги, оскільки про контакти польської мови з українською мовою, що тривають упродовж століть, у польських дослідженнях зазвичай згадують у контексті напливу окремих українізмів до польської мови або польсько-українського білінгвізму⁶. Проте політичні, економічні й культурні контакти між Польщею та Україною відбилися також у багатьох усталених конструкціях слів.

Зауважимо, що деякі аналізовані фразеологізми з *nomen proprium* є одиницями, запозиченими з української мови, напр.: *humański dureń* (з *sudzego woza na swój przekłada, nakłada*) 'спритний, хитрий чоловік, який удає наївного, те саме, що *z głupia frant* 'з дурня франт', пор.: *Umańskij dureń, z czużoho woza bere, da na swij klade* (Swil; SW; NKPP; Weryha-Darowski, 1933, s. 136); *W Łucku zawsze nie po ludzku*, пор.: *W tom Łucku wse ne po ludzku: na okoł woda, a w seredyni bida* (NKPP; PPDar, s. 140; Baliński, Lipiński, 1886, s. 16)⁷. Інші сполуки є фразеологічними інтернаціоналізмами, що походять із латини, їхній лексичний склад відповідає реаліям певного народу, напр.: *Język i do Rzymu doprowadzi* (латинське: *Si fare scimus, bene Romam pergere scimus*) — *Język i (do) Krakowa dopyta* — *Język i (do) Kijowa dopyta // dowiedzie* (*Jazyk do Kyjewa dowede*) або *Nie zaraz Rzym zbudowano* (латинське *Roma non fuit una die condita*) — *Nie od razu Kraków zbudowano* — *Nie od razu zbudowano Kijów* (*Kyjiv ne widrazu buw zbudowanyj*, пор. також *Ne razem sia Lwiv zbudowanyj*) (NKPP; PPDar, s. 144; PPBys, s. 18, 196; Nowakowska, Tomczak, 2006, s. 555; Świerczyńska, 2019, s. 80, 176)⁸. Решта стійких сполук виникла на польському мовному ґрунті. Усі досліджувані фразеологізми, прислів'я та приказки становлять пам'ятку культури й документ життя віддалених часів.

Основні матеріали статті дібрано зі збірки «Нова книга польських прислів'їв і приказок» («Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich») за редакцією Ю. Кшижановського; далі — NKPP) та з праці XIX ст. А. Вериги-Даровського «Польські прислів'я зі шляхетськими прізвищами та назвами місцевостей» («Przysłowia polskie odnoszące się do nazwisk szlacheckich i miejscowości») (далі — PPDar), а також з історичних і сучасних словників польської мови (SL; Swil; SW; SJPDor; USJP; WSJP PAN⁹).

⁶ Щодо цього див., серед іншого: Hrabec, 1949; Urbańczyk, 1968; Minikowska, 1980; Rytter, 1992; Leśiów, 1995; Rieger, 2001; Kurzowa, 2007; Kleszczowa, 2010; Pluskota, 2019.

⁷ Іноді важко встановити, чи це запозичення з української мови, чи фразеологічні дублети, одночасно постали в обох мовах. Зауважимо, що у статті всі українські приклади для порівняння подаємо за польськими джерелами.

⁸ Склад фразеосполуки *Nie od razu Rzym zbudowano* є лабільним — залежно від нації, яка нею послуговується, заміни підлягає компонент, що становить назву міста: для поляків це *Краків*, для українців — *Київ* чи *Львів*, для чехів — *Прага*, для французів — *Париж*, утім *Рим* (*Rzym*) наявний в італійській, німецькій та англійській мовах (Świerczyńska, 2019, s. 80).

⁹ Пояснення вживаних скорочень подано в кінці статті, див. Список умовних скорочень джерел.

Аналіз фразеосполук з українськими географічними назвами потребує хоч би стислого викладу складної історичної ситуації на давніх теренах України. Українські землі від середньовіччя були об'єктом боротьби за владу між Польщею, Угорщиною і Литвою. Унаслідок політики, яку провадив останній з П'ястів — король Казимир Великий, до Польщі наприкінці XIV ст. було приєднано руські території з містами Галич, Львів, Белз і Володимир. Приєднання Галицько-Володимирської Русі мало велике економічне значення, адже відкривало для Польщі шляхи чорноморської торгівлі. Польські купці почали оселятися в руських містах, а шляхетським родам на тих теренах надавали земельні угіддя (Michnik, Mosler, 1961, s. 103—104; Wyrozumski, 1989, s. 162—165). Значна частина сучасної України, а саме: Волинь, Київщина і Брацлавщина, увійшла до складу Корони (Королівства Польського) у 1569 р. за умовами Люблінської унії, яка об'єднала Королівство Польське і Велике князівство Литовське в одну державу, названу Річ Посполита Обох Народів¹⁰. Обидва краї мали володаря, котрого обирали разом, спільні сейм і сенат, які здійснювали спільну зовнішню політику, зокрема військову, а безпосереднім наслідком унії стало утвердження Варшави в ролі столиці польсько-литовської Речі Посполитої. Новий державний устрій добре ілюструє забуте нині прислів'я *Bedzieszli z Litwy albo z Kijowa: gdy masz co w mieszku, to Warszawa schowa* 'податки потрапляють до столиці' (НКРР). Після з'єднання Корони з Литвою Польща стала поліетнічною державою, яку населяло багато народів, насамперед поляки, литовці, русини (українці та білоруси), а також євреї (Michnik, Mosler, 1961, s. 220—222, 229; Gierowski, 1989, s. 105—109). Співіснування спільнот із різними мовами, віруваннями та традиціями, що тривало понад два століття — кінець єдності держави поклати трактувати про поділи Польщі в 1795 р. — наклало відбиток на багато сфер життя населення держави об'єднаних народів, зокрема суспільну, політичну, економічну, побутову. Неминуче таке тривале співіснування різних етнічних груп у межах однієї держави відбилося і в польській мові, доказом чого є фразеосполук, обговорювані в цій статті¹¹.

¹⁰ Люблінська унія увінчала тривалий процес з'єднання Польщі та Литви. Тісні зв'язки між обома державами започаткувало одруження Ягайла з Ядвігою, дочкою Людовіка Угорського, котрий зайняв трон по померлому без нащадків Казимирові Великому. 1385 р. у Крево було підписано акт унії між Польщею та Литвою, за умовами якого Ягайло зобов'язався прийняти християнство та приєднати всю територію литовської держави до Корони. Литва на схилі XIV ст. охоплювала величезну територію — до її складу входили землі білоруські, українські з Києвом і частково російські (Смоленська земля). Обрання Ягайла королем Польщі та його коронація в 1386 р. зміцнили зв'язок обох країв. На зламі XV і XVI ст. польсько-литовські взаємини послабилися. Відносини між державами відновилися після підписання акта в Любліні (Michnik, Mosler, 1961, s. 128—129; Wyrozumski, 1989, s. 192—195).

¹¹ У давній польській мові наявні також конструкції з назвами нинішніх литовських і білоруських міст, напр.: *miód koweński, Połga to nie koniec świata, Kto w Wilnie nie bywał, ten cudów nie widział, anioł nowogrodzki, Jeszcze dzisiaj w Pińsku nie była, Głowa kiepska — to z Witebska* (НКРР).

Рис. 1. Костел Діви Марії і монастир босих кармелітів у Бердичеві (1918)

1. Свої роздуми розпочнемо з обговорення фразеологічної спадщини польсько-українських мовних контактів. Досліджені джерела засвідчують, що в сучасній польській мові функціонує небагато сполук із цікавими для нас топонімами.

1.1. До нашого часу збереглися лише два фразеологізми з назвами українських міст. Не забуто фразеосполуку з назвою міста *Berdyczów* (укр. *Бердичів*) — нині місто на півночі України, районний центр Житомирської області. Ідеться про зворот *pisz (do mnie) na Berdyczów* 'не хочу тебе знати, між нами все скінчено' (USJP), 'не сподіваючись на реакцію, хоч і слід було на неї чекати' (WSJP PAN). Сполука унааявнює давні реалії — вона стосується відомої колись поштової станції в Бердичеві (рис. 1)¹², місті, яке в давні часи було важливим торгівельним центром, місцем контактів мандрівних купців. Цікаво, що є дві різні інтерпретації обговорюваної конструкції. Перша з них пов'язана з поштою, яка погано працює; недоставлення кореспонденції спричинювало саме розташування Бердичева на окраїні України (PPDar, s. 119). Друге пояснення стосується досконалої роботи пошти — коли неможливо було сконтактувати з адресатом або невідоме було його постійне місце перебування, достатньо «написати на Бердичів» і повідомлення рано чи пізно доходило до одержувача (WSJP PAN; Kosek, 2021, s. 273—288; Jawór, 2008, s. 85). Є і український відповідник аналізованого звороту: *Pisz pisma, przez Berdyczew, propało* (NKPP; див. *пиши письма через Бердичев (пропало)*, УПНом¹³).

У «Великому словнику польської мови» Польської академії наук (WSJP PAN) зареєстровано ще одну словосполуку з назвою міста, але

¹² Відсилаємо зацікавлених читачів до багатой колекції старих польських поштівок із краєвидами міст і містечок України, що її зберігають у Національній бібліотеці Польщі у Варшаві (Biblioteka Narodowa). Доступ за покликанням: <https://polona.pl/>

¹³ Номис М. (1864/1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (с. 123).

Рис. 2. Коломия — вулиця Тадеуша Костюшка (1904)

вже застарілу. Ідеться про вислів *Anglik z Kolomyi* ‘особа, яку безпідставно вважають шляхетною, належною до світського товариства’, появу якого пов’язують із побудовою нафтопереробного заводу в Коломії (рис. 2), що привабило до міста британських фабрикантів. У минулому ця сполука була реалізована й у варіантах *Francuz* або *Niemiec z Kolomyi*. Колись казали також *Anglik z Kłaja*, *Francuz z Mosiny* // *z Mokotowa*. Як виявилось, найстаршою є сполука з компонентом *Mokotów*. У НКРР її датовано XVIII ст. й зазначено, що вихідним пунктом для утворення цієї конструкції було запрошення княгинею Ельжбетою Любомирською французів до свого мокотовського двору (НКРР; PPDar, s. 161). У такий спосіб зневажливо називали тих, хто переймав галльські звичаї чи послуговувався французькою мовою. Слід зауважити, що в поданих сполуках назву міста вжито метафорично — вона позначає будь-яку місцевість у провінції. З поширенням фразеологічної одиниці *nomen prorgium* відривається від географічних реалій, утрачаючи зв’язок зі своїм десигнатом, унаслідок чого може стосуватися багатьох об’єктів із такою оцінною конотацією (заміна одного оніма іншим у межах тієї самої схеми) (Nowakowska, 2010, s. 103; Nowakowska, Tomczak, 2006, s. 559; Treder, 1988, s. 147; Długosz, 1993, s. 254–256)¹⁴.

¹⁴ Пор. епоніми *kolomyja* ‘замішання, заворушення, заплутана, складна ситуація’ і *kolomyjka* ‘зменш. до *kołomyja*’, ‘український народний танець’, ‘мелодія до такого танцю’ (USJP). Уперше слово *kolomyja* зафіксовано в SJPDog, а *kolomyjka* — у SW (див. також діалектне *kolomyje* ‘глибока вибоїна, заповнена водою’). Пор. *коломия* ‘глибокій вибой, наполненный водой’, ‘городь Коломыя’ (Грінченко Б. (1907—1909/1927). *Словарь української мови*. Том II, с. 272); [*коломия*] ‘глибока вибоїна, наповнена водою’ — п. [*kolomyje*] ‘тс.’ (можливо, з укр.), схв. [*kolmija*] ‘колія’, слн. *kolomija* ‘тс., слід від коліс’; — псл. [*kolomyja*] ‘вибій, наповнений водою’ (букв. ‘те, що колесо мне’), складне слово, утворене з основи іменника *коло* ‘коло, колесо’ і дієслова *туті* ‘мити’ (див. ще *коло*, *мити*) (*Етимологічний словник української мови: в 7 т.* (1983—2012). Том II, с. 519).

1.2. У сучасній польській мові ще вживано конструкції з прикметниками *ukraiński* або *ruski*. Дві з них пов'язані з кулінарією, пор. позначення: *barszcz ukraiński* 'густа, кисла юшка з буряків із дрібно нарізаними овочами' і *pierogi ruskie* 'вареники з начинкою з білого сиру, картоплі та підсмаженої цибулі', які через війну в Україні перейменували нині в *pierogi ukraińskie*. Варто зауважити, що *pierogi ruskie* є традиційною українською стравою, а прикметник *ruski* походить від назви *Rusi* — історичної держави у Східній Європі, утвореної в IX столітті внаслідок об'єднання східнослов'янських племен довкола Києва (*Київська Русь*, пол. *Ruś Kijowska*), а точніше, того краю, який називали Червона Русь, або давньої країни в північно-західній Україні та південно-східній Польщі, а не від, як нині помилково вважають, назви *Pocii* (пор. пол. *rosyjski*). Помилка виникла у зв'язку з тим, що в розмовній польській мові *ruski* це 'стосовний Росії', а *Ruska*, *Rusek* — зневажливі й глузливі назви 'осіб російської національності' (USJP).

Із прикметником *ruski* в першому значенні словники польської мови фіксують ще фразеологізм *popamiętać ruski miesiąc* 'запам'ятати покарання надовго, відчутися щось дошкульно' (USJP). Позначення *ruski miesiąc* 'дуже довго' було вживане в польській мові до XVII ст. — його занотував Солломон Рисинський у перших зібраннях польських прислів'їв, виданому 1618 р. Однак водночас на це позначення натрапляємо і в іншій сполучі, а саме: *poleżysz ruski miesiąc* (PPRys). Вислів походить від прийнятого в давній Русі юліанського календаря (раніше — візантійського), у якому кожний місяць починався пізніше, ніж у григоріанському календарі (цю систему числення днів року за місяцями запроваджено в Польщі в XVI ст.), а тому пізніше й закінчувався. Звідси й усталилося переконання, що руський місяць довше триває¹⁵.

Тут можна пригадати і сполуку *dum(k)a ukraińska* 'меланхолійна і сумна українська народна пісня, оперта на мотиви балад; епічний твір, що розгортається на тлі історичних подій і бере таку пісню за зразок' (SJP Dor). Однак сучасні лексикони реєструють уже саму лексему *dum(k)a* без означення її прикметником, похідним від назви держави (пор. фіксації в USJP, WSJP PAN). Варто ще додати, що початок війни в Україні надав офіційному привітання у Збройних силах України *Ślawa Ukraini!* (польське: *Chwała Ukrainie!*) міжнародного статусу, воно також уживане разом із відповіддю: *Herojam ślawa!* (польське: *Bohaterom chwała!*). Президент України Володимир Зеленський цими словами завершує кожне своє звернення, виголошуване щодня від початку російської агресії.

¹⁵ У WSJP PAN зафіксовано конструкцію *Musi to na Rusi* та є і довший її варіант *Musi to na Rusi, a w Polsce jak kto chce* 'людина має свою волю і нічого не робить під примусом', стосовний росіян. Я. Бистронь писав, що прислів'їв про Росію є небагато, оскільки «(...) те саме, що казали про Русь, переносили й на Москву і нелегко було це розрізнити» (PPBys, s. 175). Дослідник зазначав, що до «великорусів» відсилали, напевно, і прислів'я з лексемою *Rusek*, пор. *Rusek do czytania, Chochlak do śpiewania, Polak do opowiadania* — іменем *Chochlak* у минулому називали українців (*Chochlak* 'русин, українець' у SW).

2. Серед засобів давньої польської мови знаходимо значно більше стійких сполук, що містять у своєму складі власні назви, пов'язані з Україною. Історичний фразеологічно-паремійний пласт охоплює, крім інших, одиниці, які ілюструють непросту ситуацію на етнографічно руських (нині — українських) землях, долучених до Корони.

2.1. Складну історію українських земель добре уявляють сполуки з хоронімами *Ukraina, Pobereże, Podole*. Зареєстроване в XVII ст. порівняння *jak na Ukrainie* 'хто сильніший, той і кращий' пов'язане з воєнним досвідом наших східних сусідів (SL). К. Вуйчицький генезу цієї сполуки пояснив так: «Уживаємо це прислів'я, за Г. Кнапським, коли хочемо сказати про щось, де діють лише силою, де хто сильніший, той і кращий. Отже, Україна, яка часто зазнавала нападів лиходіїв, гайдамаків та іншої голо-ти, що діяла тільки силою зброї, стала приводом для створення вищезгаданого прислів'я» (Wójcicki, 1830, s. 13). У НКРР цю сполуку зафіксовано з пейоративним значенням 'панує беззаконно, свавільно'. Цей негативний відтінок значення становить результат закономірної асоціації — скрізь, де точиться безкінечна борня, завжди панує беззаконня (укр. *bezholowje, bezgolow'ja / bezgoliv'ja*). Варто нагадати, що разом із висловом *jak na Ukrainie* в минулому функціонував і вислів *jak na Pobereżu* 'робити щось свавільно, примушуючи, за принципом: хто сильніший, той і кращий' (НКРР; РРВys, s. 167)¹⁶. У SL уживання лексеми *Pobereże* проілюстровано такою цитатою: «Завжди буде такий край, як мовлять посполиті, *jak na Pobereżu*, усякому гультайству, лиходійству й розбишакам на грабунок відданий» (Star. Pob. A 3 b) (SL відсилає до статті *Ukraina*). Про те, що давні українські землі постійно зазнавали нападів, свідчать ще й інші приказки, напр.: *Na Ukrainie niejeden ginie; Posiej na Ukrainie jezuitę, a urodzi się hajdamaka; Temu na Ukrainie służyć, kto chce szabelki użyć; Przecież to nie Ukraina* 'не все дозволено, закон зобов'язує' (НКРР; РРВys, s. 167). Збройні сутички виникали й на Поділлі — краї в Україні над Дністром і Бугом. На Поділлі поляки стикалися і з татарськими та турецькими військами, що підтверджує прислів'я, яке функціонувало вже в кінці XVI ст. *Nie (po)trzeba po guzy jeździć na Podole* 'і в шинку духопеликів вистачить, не треба їздити до татар' (SL; Swil; SW; НКРР), а сумнівну звитягу подільських вояків увічнила паремія *Rycerz na Podolu, a tchórz na Podgórzu* 'воїн, який вихваляється своїми героїчними вчинками, самохвал' (НКРР).

В історичному матеріалі є також вислови, що безпосередньо пов'язані з етимологією назви *Україна* (пол. *Ukraina*). Старопольська мова засвідчує іменник *ukrainia* зі значенням 'чужий край коло кордону' (SStp). Пізніші історичні словники польської мови реєструють загальну назву *ukrainia* зі значенням 'пограниччя, порубіжжя, край на рубежі', з якого розвинулися метафоричні значення 'дуже віддалене місце, далекі краї, край світу, кінець світу', тобто смисли, що виникають із його структури, а саме: 'на

¹⁶ Загальне позначення *pobereże* означало 'побережжя, місце на березі, смуга землі по берегах' (Swil; SW; SJPDoг).

Рис. 3. Привіт із Сокаля. Ошадний банк (1915)

краю, скраю, на березі', пор. прикметники *ukrajny, ukrainny, ukraiński*, які вжито в історичному значенні 'прикордонний, скрайній' (SL; Swil; SW; SJPDor)¹⁷. Ілюстрацією цього можуть слугувати сполуки: *Poszedł jak za Ukrainę* 'пропав, і слід за ним простиг' (також *Poszedł na Podole*); *Pan Bóg i z Ukrainy słyszy*; *Niedaleka Ukraina* 'про не дуже далеку місцевість', *Z dalekiej (cudzej) Ukrainy*¹⁸ (NKPP; PPByś, s. 168).

2.2. В обговорюваній групі фразеологізмів є також сполуки з назвами міст. До їхньої появи спричинилися важливі події, пов'язані із захистом кордонів Корони, а пізніше Речі Посполитої Обох Народів від турецьких, татарських і волоських нападів. Уже від XV ст. татари постійно розоряли місто *Сокаль* (рис. 3) — сутички, які в ньому відбувалися в 1519 р. за панування Зигмунта Старого, увійшли до приказки *Kwita z sokalskiej bitwy*. У битвах із татарами прославився Костянтин Острозький, великий гетьман литовський, якого противник спершу переміг, а трохи згодом він сам здобув над противником перемогу і тим самим зрівняв із ворогом рахунок. Згідно

¹⁷ Слово *ураїна* (*оукраина*) 'погранична територія' як апелятив було записано в 1496 р., а як назва краю з'явилося в документах у XVI ст. (*Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: у 2 т.* (1977—1978). Том II, с. 474; Bednarczuk, 2018, s. 14—15; більше про генезу назви *Україна, український, українний, українець* див. Ułaszyn, 1947; Łesiyw, 1994; Łesiyw, Melnyk, 2011). Історики української мови виводять цю назву значно раніше і вказують на першу згадку про неї в Іпатіївському літописі, уміщеному в «Повісті минулих літ» під 1187 роком, а згідно з останніми розшуками — навіть ще раніше, в XI ст. (Скляренко В.Г. (2006). Походження назви *Україна*. *Мовознавство*, 5, 15—33; Скляренко В.Г. (2017). *Дослідження з етимології та історичної лексикології української мови* (с. 631—661); Півторак Г.П. (1993). *Українци: звідки ми і наша мова*).

¹⁸ К. Вуйчицький писав, що вислів *z dalekiej Ukrainy* „...перетворився на прислів'я для позначення віддаленості місця... Нині подібний вислів *niedaleka Ukraina* вживаємо в протилежному значенні, указуючи на близькість місця: *to niedaleka Ukraina, Wszakże to nie na Ukrainę*” (Wyjeicki, 1837, s. 15).

Рис. 4. Ратуша в Самборі (1905)

з А. Веригую–Даровським, поляки вживають це прислів'я в ситуації, коли хтось комусь відплатив за принципом «око за око» (PPDar, s. 187—188).

У XVII ст. *Кам'янець-Подільський* прославився як неприступне місто, яке захищало південно-східні рубежі Речі Посполитої від турків. У давні часи казали, що *Kamieniec do Polski klucz*. Зрештою, саме географічне положення міста, розташованого в закруті річки Смотрич, сприяло його неприступності, що відобразилося в приказці *W Kamieńcu jak w wieńcu // Kamieniec jak wieniec: naokoło woda, a we środku bieda* (пор. *Kamieniec, wieniec, kruhom woda, a w seredyni bida*) (NKPP; PPDar, s. 140). У вжитку було також прислів'я *Za Pana Bogusza Turek z Kamieńca nie rusza*, що походить із пісні, у якій зображено постать Мартина Богуша, славного захисника Кам'янця-Подільського.

У польську фразеологію вписані також міста *Збараж* і *Зборів*. Битви, що відбувалися в їхніх околицях у 1649 р. за правління короля Яна Казимира, увійшли до прислів'я *Pod Zbarażem jeden Polak dziewięć Tatarów goni, pod Zborowem zaś jeden Tatar dziesięć Polaków pędzi* (PPDar, s. 203—204). У фразеології увічнено також іншу воєнну сутичку часів цього правителя, що відбулася поблизу нинішнього села Жванець коло Кам'янця-Подільського, а саме: *Bitwa pod Żwańcem durnia z pohañcem*¹⁹ (пор. різні її варіанти: *Była bitwa pod Żwańcem, bila się dupa z zasrańcem; W bitwie pod Żwańcem bił się kiep z zasrańcem*). Вислів є алюзією до невдало проведених збройних операцій проти татар у 1653 р. (PPDar, s. 204—205). Воєнна невдача коронних військ спричинили іронічне формулювання *Wielki to rycerz, był przecież pod Żwańcem / Oto mi rycerz spod Żwańca* 'про того, хто удає із себе сміливця, молодця'. Старе місто *Самбір*, розташоване над

¹⁹ *Pohaniec* 'про того, хто сповідує іслам, поганин, язичник (зазвичай про татар, турків)' (пор. українське *pohaneć*) (SJPDoG).

Дністром, увійшло до прислів'я *Chcieć morza koło Samborza* 'буквально — хотіти моря коло Самбора' (рис. 4), 'бажати неможливого' у зв'язку зі словами, сказаними королівським урядовцем Кшиштофом Збаразьким на сеймі в 1627 р. Депутат захищав релігійні права русинів (східної церкви) такими словами: «*Бо якщо хочуть, щоб Русі не було в Русі, то це є річчю неймовірною так само, як мені б захотілося, щоб море було б коло Самбора, а Бещади — коло Гданьська. Жоден розум, жодна сила примусити не можуть, щоб не було Русі в Русі. А що, як комусь заманеться, щоб не було поляків у Польщі?*» (PPDaг, s. 184).

У XVII ст. під час турецьких і татарських війн у селищі *Знесіння* поблизу Львова (нині — ландшафтний парк у Личаківському районі цього міста) на узгір'ї під назвою *Баба* закладено оборонні укріплення, що дало початок сполуці *Pod Babą leżał*. Матеріали НКРР доводять, що прислів'я із цим онімом уживали ще у XVIII ст. Його живучості сприяв, напевно, зв'язок з апелятивом *baba* — зворот залежно від контексту розуміли дво-значно (Długosz, 1993, s. 255). До засобів польської фразеології ввійшов і вислів Богдана Хмельницького з гідронімом *Pamiętaj (Pamiętaj), Lasze, po Słucz nasze*, що пізніше стало гаслом гайдамаків, пор.: *O! Tak, Lasze, po Słucz nasze* (Слuch — річка в Україні, притока Горині).

Серед давніх фразеологічних засобів є небагато висловів, що стосуються пізніших історичних подій, напр.: *Przepadł jak Szwed pod Poltawą* 'зникнути без сліду', пов'язаний із поразкою, яку в Північній війні зазнали шведи в 1709 р. або *Pod Barem było się ono z carem*, що був натяком на учасників утвореної в 1768 р. барської конфедерації, яка виступала проти Росії та останнього короля Польщі Станіслава Августа Понятовського (НКРР; PPDaг, s. 175—176; Wyjicki, 1830, s. 275—277).

3. Із застарілих конструкцій слів можна почерпнути відомості не лише про воєнні події, що відбувалися на українських землях, а й знайти інформацію про розмаїту культуру, наприклад про багатства українських земель або про їхніх жителів та пов'язаних із ними стереотипів (Jędrzejko, 2002, s. 74—75).

3.1. Деякі забуті сполуки із хоронімами свідчать про високий матеріальний статус осіб, які жили на українських теренах, напр.: *Ma wujaszka na Ukrainie* 'може сподіватися на великий спадок; є заможним', *bogaty jak wołyński obywatel* (НКРР; PPByc, s. 168). Це також ілюструють сполуки з назвою *Podole*, що вказують на цінність подільських земель, напр.: *Na Podolu jak w stodole* (алюзія до родючих подільських ґрунтів), *Na Podolu pszenica bez kąkolu; Jedź na Podole, tam wisi chleb na kole; tęgi jak wół podolski* (НКРР) та компонентом *Wołyń* — цей регіон славився відгодівлею худоби, що підтверджують сполуки: *po bydło, jak zawsze, na Wołyń* (PPByc, s. 167), *Po rozum na Litwę, po pieniądze do Korony, a po bydło na Wołyń* (НКРР). Стійкі формули віддзеркалюють властивості та ментальність українського народу, напр.: *Na Ukrainie co chłopiec, to muzykant, Serce podolskie — poczciwe serce*, пор. також сполуку з етнонімом: *Ukrainiec: co w sercu, to w głowie; co w myśli, to w słowie* (НКРР).

У зібраному матеріалі, крім поданих сполук, є ще й такі, як: *wino pobereskie* ‘волооське вино, яке провозили через Побережжя (пол. *Pobereże*)’ (НКРР), *babka podolska* ‘бабка наполовину з дріжджового, наполовину — з бісквітного тіста’ (SW) (пор. *ciasto podolskie, placek podolski*) та *barszcz podolski* ‘борщ з буряком, квасолею, нарізаними капустою, кислими огірками і т. ін.’ (SJPDoG).

3.2. Фразеосполуки з компонентом, що є назвою великого міста, наприклад *Bar, Berdyczów, Kijów, Lwów, Łuck*, або меншого міста чи села, наприклад *Babczyńce, Brusilów, Machnówka, Poryck, Zawalów*, дуже семантично диференційовані. На увагу заслуговують ті, які становлять своєрідну візитівку певного міста (Nowakowska, Tomczak, 2006, s. 558). З них можна збагнути, чим колись славилися українські міста. Наприклад, *Bar* виділявся виробництвом високоякісного вибілювального мила, *Kuiv* уславив високого класу тютюн ручного виробництва, *Львів* здобув визнання завдяки вправному управлінню містом, а також виробництву панчіх та розводженню риби, а *Переяслав* пов’язаний із вирощуванням індиків, пор.: *Sławne to jak barskie mydło; To dobra tabaka, bo spod Kijowa*²⁰; *Panna krakowska, polityka lwowska, trzewik gdański, piernik toruński; Trzewiczki z Wieliczki, pończoszki ze Lwowa, kawaler z Lublina, panna z Ujazdowa; Dobre panom lwowskie ryby, chudakom z kapustą grzyby*²¹ (НКРР), *Chodzi jak indyk perejasławski*²² (PPDaG, s. 171). Історія польської мови засвідчує більше таких сполук, напр.: *Derażnia na garnki, Klewań na dziady, Ołyka na łyka* (пор. українське: *W Ołyku po łyka, w Klewań po dida, a w Derażniu po horszki*) (PPDaG, s. 130; PPByS, s. 196) (ідеться про давні волинські містечка; перше славилося горщиками, друге — дідами (‘жебраками’), які збиралися на свята і відпусти, третє — ликом, з якого виробляли взуття); *Zwiahelskie kozuchy; tuczynskie warneczki; ostrogskie spodki* (давні волинські міста; мешканці *Звягеля* (нині — місто в Житомирській області) займалися ковальством, у *Тульчині* (нині — у Вінницькій області) випікали варнички — гречані перепічки із сиром, а *Острог* асоціювався із шиттям так званих стосів (пол. *spodik/spodek/spodak*), чоловічих шапок, які євреї-хасиди надівали для відзначення суботи (шабату) (PPDaG, s. 204).

До фразеології ввійшли також назви міст, у яких відбувалися ярмарки. Волинському Бердичеву останній польський король надав привілей організовувати десять торгів щороку, а вигідне положення міста на торговому шляху і низьке мито на іноземні товари прискорили його розвиток. На так званих бердичівських контрактах швидко багатіли банкіри й купці, переважно євреї²³. Колись Бердичів був центром єврейської культури та ре-

²⁰ У паремії застосовано гру слів — тютюн, тертий палкою, або власного виробництва (НКРР; PPByS, s. 196), де об’єднано онім *Kuiv* та апелятив *kuij* (пол. *kij*).

²¹ Львів славився торгівлею рибою до кінця XVIII ст. Мабуть, від XVI ст. на бочках, у яких засолювали рибу, вибивали знак лева, указуючи на герб міста, який слугував торговим знаком львівської риби (*Polska albo opisanie...: 77* та примітка № 236).

²² Лукаш Жолкевський, переяславський староста, запросив до Переяслава єзуїтів, а ті завезли до України невідомих ще в ті часи свійських птахів — індиків (PPDaG, s. 171).

²³ Іменник *kontraktu* означав ‘з’їзд у певний час до певного місця для укладання різних умов, угод’ (Swil).

лігії, через що його називали «Волинським Єрусалимом» (LPPH, s. 101). У польській мові слід залишив такий вислів: *Targuje się jak przekupka berdyczowska; Bogaty jak berdyczowski bankier; Koniarz jak berdyczowscy Żydzi* або згаданий уже зворот *pisz na Berdyczów*, який у минулому було реалізовано з іншим пропріальним компонентом, а *Pisuj na Machnówkę* (Махнівка (пол. *Machnówka / Machniwka* — село (нині — у Вінницькій області), розташоване неподалік Бердичева) (НКРР; РРВys, s. 197—198). Та місцевість як резиденція останнього київського воєводи Антонія Потоцького відома була азартними картярськими іграми, яким під час контрактів віддавалася місцева шляхта, що засвідчив зворот (*grać*) *po machnowiecku* ‘грати добре, вдало’ (НКРР; РРДar, s. 157).

Не тільки вислови з поданими хоронімами свідчили про багатство українських земель. Сполуки з назвами міст також вихваляли прекрасні умови життя на східних рубежах давньої Речі Посполитої, напр.: *babczyniecka ziemia* ‘урожайна’ (Бабчинці, пол. *Babczyńce* — містечко на Поділлі) та *Olszana, kochana* (Ольшана, пол. *Olszana* — селище коло Києва (у нинішній Чернігівській області), відоме родючими ґрунтами) (НКРР; РРДar, s. 164). Прислів'я з пропріальним компонентом *Olszana* виражає емоційне ставлення мешканців до цієї місцевості. Переважають вислови, що передають прив'язаність до певного місця, напр.: *Wolałbym w Markowej świnie paść* (Маркова, пол. *Markowa* — село на Покутті, у нинішній Івано-Франківській області) та *Lipsze u nas w Kolomyi* — джерелом цього прислів'я є переказ про посла, який життя в Коломиї ставив вище за розкоші Парижу (НКРР; РРДar, s. 159). Тут можна ще пригадати сполуку *Kolomyja nie potuja, Kolomyja miasto*, що бере під захист це негативно оцінюване місто (НКРР)²⁴.

Деякі сполуки із власною назвою містять алюзію до давніх магнатських і шляхетських маєтків. Вислів *już po Tarnorudzie* подає інформацію про долю *Тарноруди* (пол. *Tarnoruda*) — нині села у Хмельницькій області. Її власник Ксаверій Малчевський розкішним життям розорив свій маєток. Натомість приказка *Jak w Europie monarchowie, tak książęta w Zawalowie* оповідає про європейський рівень життя володарів містечка *Завалів* (пол. *Zawalów*) — князів Яблоновських, розташованого неподалік Галича (SGKP, s. 485). Натомість із вислову *szlachcic owrucki* ‘убогий шляхтич’ дізнаємося про низький рівень життя шляхти волинського містечка *Овруч* (пол. *Owrucz*). Порівняння *mądry jak poryska szafa* увійшло до польської мови завдяки багатій бібліотеці, зібраній у порицькому замку Тадеушем Чацьким, відомим на Волині просвітителем (РРДar, s. 177). З давнім маєтком Чацьких пов'язаний також вислів *brusilowska biblioteka*. Місто *Брусилів* (пол. *Brusilów*), розташоване поблизу Києва в нинішній Житомирській області, «(...) славилася солодкими горілками на взір гданських, які тут виробляли, що їх називали брусилівка» (SGKP, s. 390). Тадеуш Чацький зібрав у Порицьку цінну бібліотеку, а його син Віктор заснував у Брусиліві фаб-

²⁴ У минулому район Коломиї славився багатими покладами солі (*Polska albo opisanie...*, s. 80).

рику напоїв, яку жартівливо називали *brusiłowską biblioteką*. Алкогольні виробниці цієї фабрики були відомі по всій Україні (пор. українське *O ce (se) Brusiłowska!*) (НКРР; РРДар, s. 123, 137, 177, 182).

Деякі фразеосполуки відбивають стереотипні судження про міста й людей, які в них живуть (Jaracz, 2003, s. 120)²⁵. Ментальність мешканців і вирізняльні риси певних місцевостей засвідчують такі сполуки: *humański dureń* ‘розумово обмежена людина’, *szlachcic poławski ‘наклепник’, frajer z Kulparkowa*²⁶; *W Łucku zawsze nie po ludzku; W Stanisławowie każdy na swojej trawie ‘нічого задарма, треба платити’; W Poznaniu poważni, we Lwowie wutowni, w Krakowie ludzcy ludzie* (НКРР; РРДар, s. 176). Цікаво, що в забутих прислів’ях Львів зіставляють із польськими містами напевне тому, що в давній Речі Посполитій він був важливим господарським і культурним осередком, напр.: *Jeden ze Lwowa, drugi z Krakowa* ‘про відмінність людських характерів’, *Co w Krakowie, to nie we Lwowie / Co we Lwowie, to nie w Krakowie* ‘що край, то звичай’, *Kraków pan, Lwów (Poznań) ociec, Warszawa matka, Lublin jest siostra tobie (Lublin siostra każdemu Polakowi)* (НКРР; РРДар, s. 155—156; РРВс, s. 194—195). Можна тут ще згадати український вислів *Starszyj Hałyecz wido Lwowa*, пов’язаний з польським *Dawniejszy Sławkuw od Krakowa* (НКРР; РРДар, s. 135). Назва *Lwów* уходила до складу ще й інших сполук, напр.: *Lwów nie każdemu zdrow* (з фінансового погляду), *Ile Lwów liczy kpów, tyle pomysłności życzeń jegomości* (слова вітання); *Lwów widział już wielu kpów, u których brzuch tłusty, a łeb pusty* (вияв неприязні мешканців до прихильників із села), *Napisano we Lwowie pod figurą lwa: nie czekają dwóch na jednego kpa* (алюзія до кам’яних статуй левів, які охороняють входи до львівської ратуші) (НКРР; РРДар, s. 155—156; РРВс, s. 194—195).

Насамкінець подамо деякі задокументовані в польських словникових картотеках сполуки, що мають різну семантику, напр.: *wieźma kijowska* (пов’язана з народними повір’ями — під Києвом збиралися чарівниці в ніч св. Яна — 7 липня — в Україні на Івана Купала); *Niedaleko Sokal Buga, nie będzie ta, będzie druga* (відсилає до народної пісні), або вислів з оронімом *Bodajeś się rozpadł jak Gyra Szembekowska* (гора Шембека (пол. *Gyra Szembekowska*) — узгір’я коло Львова, яке розвалилося внаслідок ерозії) (НКРР; РРДар, s. 142, 165—166, 188).

Отже, проаналізовані фразеосполуки із пропріальним складником, пов’язаним з Україною, засвідчили багатство історичних фразеологічних і паремійних одиниць порівняно зі сполуками, нині вживаними в польській мові. Причини відсутності в сучасній мові описаних сполук слід шукати в позамовних змінах — в іншій геополітичній ситуації Польщі та України.

²⁵ Пор. стереотипне зображення мешканців описуваних регіонів та міст, напр.: *Haliczanie — rzetelni, ale pyszni; Kijowianie — mężni, ale mściwi; Kołomyjczanie — zgodni, ale samochwalcy; Lwowianie — mili, ale lubieżni; Podolanie — silni, ale niedowcipni; Wołyńianie — z rozumem nie z sercem* (РРДар, s. 207—219). Я. Бистронець писав, що ті оцінки «з історико-культурного погляду цілком безпідставні» (РРВс, s. 200—201).

²⁶ Вислів походить із мови Львова (пол. *gwary lwowskiej*); у Кульпарку коло Львова розташована лікарня для душевнохворих (НКРР).

Поданий фразеологічно-паремійний матеріал є доказом того, що «...дослідження ономастичних складників фразеологізмів і прислів'їв є незмінно важливим для пізнання процесів у культурі та суспільному житті певного народу» (Ананьєва, 2006, s. 745). Знання про минулі епохи можна черпати не тільки з історії, а й із самої мови. У літературі предмета підкреслено, що фразеологія з топонімним компонентом становить цінне джерело відомостей про давній світ. Адже пропріальні компоненти стійких сполук функціонують як культурні конденсати (носії культурних змістів), що зберігають інформацію про минулу реальність — давні постаті, місця чи важливі події в житті певного народу (Szerszunowicz, 2006, s. 153—154). Без сумніву, усі описані в цьому тексті сполуки мають непересічне значення як для Польщі, так і для України, оскільки становлять мовне свідчення багатоміжових історико-культурних зв'язків, які поєднують обидві країни.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

LPPH — Wilamowski M., Wnęk K., Zyblikiewicz L.A. (1998). *Leksykon polskich powiedzeń historycznych*. Kraków: Żnak.

NKPP — *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. (1969—1978). J. Krzyżanowski (red.). T. I—IV. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Polska albo opisanie... — Starowski Sz. (2000). *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*. Gdańsk: Tower Press. <http://surl.li/quotz> (дата звернення: 25.11.2023).

PPBys — Bystroń J. (1933). *Przysłowia polskie*. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.

PPDar — Weryha-Darowski A. (1874). *Przysłowia polskie odnoszące się do nazwisk szlacheckich i miejscowości*. Poznań: Nakładem Księgarni J.K. Żupańskiego. <http://surl.li/quotg> (дата звернення: 19.10.2023).

PPRys — Rysiński S. (1618). *Proverbiorum Polonicorum A Solomone Rysinio Collectorum Centvriae Decem Et Octo*. Lubcz: Kmita, Piotr Blastus. <http://surl.li/quoro> (дата звернення: 20.11.2023).

SGKP — *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (1880—1914). F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, J. Krzywicki (red.). T. I—XV. Warszawa: Nakładem Wł. Walewskiego. <http://surl.li/quosm> (дата звернення: 10.10.2023).

SJPDor — *Słownik języka polskiego*. (1958—1969). W. Doroszewski (red.). Том I—XI. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

SL — Linde S.B. (1854—1860). *Słownik języka polskiego*. T. I—VI. Lwów: Drukarnia Zakładu Ossolińskich [wyd. fototypiczne: Warszawa: Gutenberg Print, 1994—1995].

SStp — *Słownik staropolski*. (1953—2002). S. Urbańczyk (red.). T. I—XI. Wrocław—Warszawa—Kraków: Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

SW — *Słownik języka polskiego*. (1900—1927). J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.). T. I—VIII. Warszawa: Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego.

Swil — *Słownik języka polskiego*. (1861). A. Zdanowicz i in. (red.). T. I—II. Wilno: *Wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda*.

USJP — *Uniwersalny słownik języka polskiego*. (2003). S. Dubisz (red.). T. I—IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

WSJP PAN — *Wielki słownik języka polskiego PAN*. P. Źmigrodzki (red.). <http://www.wsjp.pl> (дата звернення: 11.01.2024).

ЛІТЕРАТУРА

- Ananjewą N. (2006). Propriálny składnik frazeologizmów jako fenomen lingwokulturowy. M. Czermińska, K. Meller, P. Fliciński (red.), *Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych. III Kongres Polonistyki Zagranicznej, Poznań 8–11 czerwca 2006* (s. 741–746). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Baliński M., Lipiński T. (1886). *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*. T. 3. Warszawa: Druk S. Orgelbranda Synyw. <http://surl.li/quoopz> (data звернення: 27.12.2023).
- Bednarczuk L. (2018). Z południowo-wschodniej peryferii polszczyzny. L. Citko (red.), *Języki ruskie w rozwoju historycznym i kontaktach z polszczyzną* (s. 11–54). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytet w Białymstoku.
- Długosz K. (1993). Nazwy miejscowe w przysłowiaach. M. Biolik (red.), *Onomastyka literacka* (s. 253–258). Olsztyn: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie.
- Gierowski J.A. (1989). *Historia Polski 1505–1764*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hrabec S. (1949). *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku*. Toruń: Nakładem Towarzystwa Naukowego w Toruniu.
- Jaracz M. (2003). Stereotyp onimiczny w przysłowiaach polskich. M. Białoskryska, A. Belch-perowska (red.), *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, 2, 113–123. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Jawyr A. (2008). *Homo scribens i homo legens w polskim słownictwie i frazeologii*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Jędrzejko E. (2002). Obrazki z dziejów Polski — czyli jeszcze o historyczno-kulturowym aspekcie frazeologii i paremiologii. A.M. Lewicki (red.), *Problemy frazeologii europejskiej V* (s. 61–78). Lublin: Norbertinum.
- Kleszczowa K. (2010). Rola słowotwórstwa w przejmowaniu i stabilizacji pożyczek (na przykładzie polskich ukrainizmów), Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська (red.), *Відображення історії та культури народу в словотворенні* (s. 110–119). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Kosek I. (2021). Z zagadnień motywacji jednostek frazeologicznych — pisz na Berdyczów. *Prace Językoznawcze*, 2, 273–288.
- Kurzowa Z. (2007). *Ze studiów nad polszczyzną kresową. Wybór prac*. Kraków: Universitas.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A. (2001). Frazeologia. J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* (s. 315–333). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Łesiów M. (1994). *Ukraina wczoraj i dziś*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Łesiów M. (1995). Zagadnienia polsko-ukraińskich wzajemnych stosunków językowych. M. Łesiów i M. Sajewicz (red.), *Rozprawy slawistyczne: Studia z językoznawstwa słowiańskiego*, 10, 245–258. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Łesiów M., Melnyk M. (2011). *O Ukrainie. Prawie wszystko...?* Olsztyn: Wydawnictwo Katedra Aksjologicznych Podstaw Edukacji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Michnik H., Mosler L. (1961). *Historia Polski do roku 1795*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Minikowska T. (1980). *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.* Warszawa-Poznań-Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nowakowska A., Tomczak L. (2006). Jak daleko do Kołomyi do Grójca? Nazwy miejscowe w polskiej frazeologii. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz (red.), *Onimizacja i apelatywizacja* (s. 553–561). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Nowakowska A. (2010). Frazeologia a onomastyka, czyli frazeologia nazwoznawcza i onomastyka frazeologiczna. R. Łobodzińska (red.), *Nazwy własne a społeczeństwo*, 1, 97–106. Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Piela A. (2023a). Nearby Ukraine... Choronyms related to Ukraine in Polish phraseology. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica*, 57, 89–102.
- Piela A. (2023b). Nazwy miejscowe Kresów Wschodnich w zapomnianej polskiej frazeologii. *Język Polski*, 3, 101–113.

- Pluskota T. (2019). *Słownik nazw miejscowych i ich wariantów od XVI do XVIII wieku. Województwo belskie, ruskie, wołyńskie, podolskie i braclawskie*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Rieger J. (2001). Język polski na Wschodzie. J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* (s. 575—590). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Rytter G. (1992). *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szerszunowicz J. (2006). Substytucje i redukcje komponentów toponomastycznych w translacji idiomów (na przykładzie tłumaczenia idiomów włoskich na język polski). *Białostockie Archiwum Językowe*, 6, 153—161.
- Świerczyńska D. (2019). *Przysłowia w 12 językach*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Treder J. (1988). Nazwy własne we frazeologii zachodniosłowiańskiej. *Gdańskie Studia Językoznawcze*, 4, 131—159.
- Ułaszyn H. (1947). *Pochodzenie etniczne nazwy Ukrainiec*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Urbańczyk S. (1968). Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego. S. Urbańczyk (авроп), *Szkice z dziejów języka polskiego* (s. 295—304). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wójcicki K.W. (1830). *Przysłowia narodowe z wyjaśnieniem źródła początku oraz sposobu ich użycia. Okazujące charakter, zwyczaje i obyczaje, przesady, starożytności i wspomnienia o czyste*. Т. II. Warszawa: Nakładem Hugues et Kermen. <http://surl.li/quotmv> (дата звернення: 20.01.2024).
- Wójcicki K.W. (1837). *Klechdy. Starożytne podania i powieści ludu polskiego i Rusi*. Т. II. Warszawa: Drukarnia Piotra Baryckiego. <http://surl.li/quono> (дата звернення: 11.01.2024).
- Wyrozumski J. (1989). *Historia Polski do roku 1505*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Статтю отримано 10.02.2024

Agnes Piela, Associate Professor of Linguistics
Institute of Linguistics, Faculty of Humanities,
University of Silesia in Katowice, Poland
Uniwersytecka Street, 4, 40-007 Katowice, Poland
E-mail: agnieszka.piel@us.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0003-2115-7456>

UKRAINE-RELATED PROPER NAMES IN MODERN AND HISTORICAL POLISH PHRASEOLOGY

The present text represents a trend in the research in phraseology and onomastics. The article focuses on the still used and forgotten lexical combinations (phraseologisms, proverbs) which contain a proprial component associated with Ukraine. One analyses combinations with geographical names, i.e. choronyms, e.g.: Ukraina — niedaleka Ukraina 'Ukraine — not remote Ukraine', Pobereże — jak na Pobereżu 'Pobereże — as in Pobereże', Podole — Na Podolu pszenica bez kąkolu 'Podolia — in Podolia [there is] wheat without corn cockle, and oikonyms, e.g.: Berdyczow — pisz na Berdyczow 'Berdychiv — [literally] address your letter to Berdichiv', bogaty jak berdyczowski bankier 'as rich as a Berdychiv banker; Poryck — mądry jak porycka szafa 'Poryck — [literally] as clever as a Poryck wardrobe'; Kołomyja — Anglik z Kołomyi 'Kolomyia — an Englishman from Kolomyia'. The lexical structures in question constitute an interesting testimony of life in remote historical periods and the former realia encoded in them represent the long-standing Polish-Ukrainian linguistic contact.

Keywords: *the historical and the modern Polish language, phraseology, paremiology, onomastics, Polish-Ukrainian linguistic contact.*